

Nagy forradalmi fellendülés idején az irodalom is szárnyakat kap s a messze magasba, új eszmék, hitek, akarások világába emelkedik. Irodalmunknak ezt a szárnyalását mutatja be a Remete László szerkesztésében és Komját Irén előszavával megjelent *Irodalom forradalom* antológia, egy nagy kor írói termésének talán legjavát — mindenestre a legértékesebb részét — sűrítve e néhány százoldalas kötetbe. A könyv első három fejezete az 1917-es februári orosz forradalom és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom visszhangját mutatja be a magyar irodalom közvetlenül reagáló alkotásainak felsorakoztatásával, majd az 1918. október 31-i polgári demokratikus forradalom irodalmának legfontosabb és legjellegzetesebb dokumentumait, a további fejezetek pedig a Tanácsköztársaság irodalmát tárják — több tematikai szempont szerinti felosztásban — az olvasó elé. A feladat természetéből következik, hogy e kötet a korabeli folyóiratokban és napilapokban elszórt irodalmi megnyilvánulásoknak csak kis részét — csupán töredékét — foglalhatja magába, különösen az 1919. március 21 előtti irodalom bemutatása tűnik nagyon vázlatosnak, míg a Tanácsköztársaság irodalma már szélesebb teljesebben, gazdagabban és hívebben tükrözi a proletárforradalom irodalmi arculatát. S bár a válogatás sem nevezhető hibátlannak, az antológia egésze így is a korabeli magyar élet tükré, vagy pontosabban fogalmazva: egy nagy kor levegője árad lapjaiból. Olyan koré, amelyben — mint 1848-ban — a magyarság öntudatra ébredése, nemzeti függetlensége kivívásának feladata egybeesik, összefonódik az emberi haladás szolgálatával. 1848-ban a francia forradalom volt a példakép, 1918/19-ben az orosz. A haladó magyar sajtó és irodalom sokoldalúan tükrözi a lenini eszmék nagy hatását Magyarországon, azt a forradalmi erjedést, amely végül a magyar proletárforradalomba torkollott.

Elismerés illeti a kötet összeállítóját és szerkesztőjét, amiért néhány korábbi kísérlet után (mint Pándi Pálnak a Tanácsköztársaság

költészetéből szemelvényeket adó *Vörös zászlókkal* című kötete, vagy Durkó Mátyásnak Móricz Zsigmond forradalmak alatti írásait egybegyűjtő könyve) elsőként végzett olyan komoly anyaggyűjtő munkát ezen a jőformán felszántatlan területen, amely ezt a forradalmi erjedést híven bemutató antológiát eredményezte. Külön ki kell emelnünk azt az érdemét, hogy a legfontosabb fővárosi lapok mellett a vidéki sajtóban is meglehetősen nagy kutatómunkát folytatott, valamint azt is, hogy a tanácsköztársasági részben az irodalomnál szélesebb területekre, a művészetek egyéb ágaira is vet pillantást.

A kötet előszava nagyvonalakban helyesen vázolja fel irodalmunknak a háborúellenes magatartástól a forradalomérdekében történő munkálkodásig megtett fejlődésútját, külön kiemelve, hogy a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését egyes írók is elősegítették. Azzal is egyet kell értenünk, hogy azok az írók, akik a Tanácsköztársaság bukása után nem maradtak hívek „az általuk akkor dicshető, vallott és védelmezett szocialista eszmékhez”, megriadtan, az ellenforradalom nyomásának engedve fordítottak hátat korábbi önmaguknak, de a Tanácsköztársaság idején őszintén — s nem opportunizmusból — vállaltak szerepet. Bár e gondoltsort helyénvaló lenne kiegészíteni azzal, hogy az antológiában szereplő írók közül nem egy már a Tanácsköztársaság utolsó hónapjaiban megtorpant, másrészt pedig, a Tanácsköztársaság melletti kiállás nem mindenkinél jelentette feltétlenül, hogy maradéktalanul magáévá tette a szocializmus eszméjét. Két ponton érezzük csupán eltűzöttnek, illetve leszűkítésnek az előző megállapításait: úgy tűnik, olykor leszűkíti „a haladó költők és írók” körét azokra az írókra, akik már 1917 végén és 1918 elején „a lenini nagy gondolatok” magyar talajba átültetésén fáradoztak (7. l.), s ugyanez érzik ama megállapításból is, amely szerint e kötet írásai „valóban visszavarázsolják 1917—1919 egész légkörét” (10. l.). Valójában e kor szaksz irodalma nagyobb, jelentősebb volt

annál, a forradalmi gondolat jobban bele-
ágyazódott nemzeti irodalmunk fővonalába és
sokkal szélesebb mederben hömpölygött a
proletárforradalom irányába, mint e válo-
gatásból kitűnik.

S itt érkezünk el az antológia — jófor-
mán egyetlen komolyabb — hiányosságá-
hoz, hogy a forradalmi erjedést tükröző fon-
tos írások maradtak ki egyes modern pol-
gári írók vallomásai közül, sőt még a mun-
kásirodalom e korban legjellegzetesebb alak-
jai jónéhányának nevével sem találkozunk a
kötetben. Az 1919 februárjától 1919. október
31-ig terjedő időszakban például teljesen hi-
ányzik Babits Mihály és Tóth Árpád neve,
holott közismert, hogy Babits radikálisan há-
borúellenes költészete mekkora tömeghatást
váltott ki akkoriban, s Tóth Árpád *Őszi szán-
tás* című verse is rácéloz már az „igaz Tavasz”,
a forradalom közeledtére. Hiányzik ezen idő-
szakból Barta Lajosnak a polgári világ nagy
agóniáját felvillantó írása, Gellért Öszkár
Csatadata, amelyben a „Meghalok, de nem
ölk” gondolatát fogalmazza meg s még
sorolhatnánk. Kaffka Margit és Schöpfung
Aladár neve pedig egyáltalán nem szerepel
a kötetben, holott Kaffka *Lelkes dolgoknak
lelkesültjei* című, a polgári demokratikus for-
radalom idején megjelent írása feltétlenül
idekíváncsozhat, úgyszintén Schöpfung ez-
időben írt, a proletárforradalom közeledtét
megérző publicisztikai cikkei, vagy a Ta-
nácsköztársaság idején megjelent igen szín-
vonalas irodalmi kritikái közül valamelyik.
A Schöpfung-szerkesztette *Vasárnapi Újság*
meg sincs említve a forrásként felhasznált
lapok jegyzékében. Kimaradt e jegyzékből
a Kassák Lajos és Uitz Béla által szerkesz-
tett *Ma* című folyóirat is, amely pedig ezen
esztendő legjelentősebb orgánuma a mun-
kásirodalomban, s minden ellentmondásossága
ellenére is igen komoly pozitív szerepet ját-
szott a háborúellenes mozgalomban és az
„őszirózsás forradalomnak” szocialista for-
radalomná való átnövesztését szolgálta 1918.
október 31. után. De ezzel már áttértünk a
munkásirodalom területére. Mert itt még
súlyosabb hiányosságok lehetők fel, mint
a modern polgári irodalom alkotásainál.
Meg sem említ olyan szociáldemokrata költ-
őket, mint Benjámin Ferenc, Farkas Antal
és Révész Béla, akik pedig nemcsak a Ta-
nácsköztársaság idején megjelent írásaik
révén szerepelhetnének a kötetben, hanem már
korábbi munkásságuk egy-egy darabjával is.
Benjámin Ferenc például verset írt a be-
börtönözött Liebknecht mellett, *Csak szítsá-
tok a paraszat!* című versét pedig, — amely-
ben az orosz forradalmat egy forradalmi
korszak nyitányaként üdvözli —, a Csepeli
Munkásotthonban adták elő már 1917-ben.
Farkas Antal *Megjött az ősém* című verse
1918 tavaszáról, csakúgy mint a polgári de-

mokratikus forradalom első napján írt *Iván
hazamegy* e korszak irodalmi termésének
eszmeileg is a jelentősebbjei közé tartozik.
S Révész Béla *Marada-vendégloben* című
„miniatűrje”, amelyben a munkásosztály
összefogásában rejlő erőt villantja fel, szin-
tén helyet érdemelhet volna ebben az antoló-
giában. Nem is szólva arról, hogy tollukkal
híven szolgálták a Tanácsköztársaságot egé-
szben annak bukásáig. De hiányzik olyan —
később kommunistává vált — írók neve is
a kötetből, mint Barta Sándor, vagy Franyó
Zoltán, pedig írásaik közül nem egy a kom-
munista eszmékkel már a polgári forradalom
idején rokonszenvező mű akad. S a *Ma* írói-
nak, művészeinek 1918. november végén
megjelent „Kommunista köztársaságot” kö-
vetelő kiáltványa is kimaradt a *Ma* világ-
szemléleti különszámaiban közzétett több
más fontos irodalmi dokumentummal együtt.
Helyénvaló lett volna Révai József és Lu-
kács György akkori irodalmi vonatkozású
cikkeiből is bemutatni legalább egy-egy
részletet. Végül szóvá kell tenni, hogy Kas-
sák Lajost, e korszak munkásirodalmának
legjelentősebb alakját mindössze egy vers-
sel szerepelteti az antológia, s azt is még az
1918/19-es forradalmak előtti időszakból
veszi, holott a polgári demokratikus forra-
dalom idején írt két verse, a *Liebknecht Ká-
rolynak*, amelyben a meggyilkolt kommu-
nista vezér eszméinek eljövendő diadalát
énekli meg, és a *Fiatalkor munkás* című feltét-
lenül helyet érdemelt volna e gyűjtemény-
ben, csakúgy mint a Tanácsköztársaság
idején írt, az ifjúmunkások lelkesedését meg-
mintázó nagy verse, a *Boldog közsöntés*.

Természetesen az antológia korlátozott
terjedelme már eleve bizonyos fontos írá-
sok kihagyására kényszerítheti a szerkesz-
tőt, e kötetben azonban olyan aránytalan-
ságokat tapasztalhatunk, amelyek elkerülése
a megadott kereteken belül is lehetővé tette
volna e kimaradt művek beépítését. Oláh
Gábertől hét vers is szerepel például a kö-
tetben, míg Babitstól, vagy Kassáktól csak
egy-egy írás. S nem egy olyan gyenge, szinte
rigmusszerű vers akad, ami a fontosabb írá-
sokra való tekintettel kimaradhatott volna,
még akkor is, ha ezek eszmeileg kétségkívül
a proletárforradalom kiküzdését célozzák.
Így azonban — a fentjelzett hiányosságai
következtében — az antológia nem válhat-
ott a korabeli haladó irodalom *egészének*
tükrévé, s úgy tűnik, ez nem is annyira az
anyagismeret hiányából ered, de sokkal
inkább a néhány évvel ezelőtti szerkesztési
elv bizonyos szűkkeblűségéből. Helyesebb
lett volna ezen időszak irodalmának a
proletariátushoz való közeledését megmutató
szerkesztési elv mellett azt a tényt is a
művek sorával bizonyítónak tárni az ol-
vasók elé, hogy haladó nemzeti irodalmunk

java-egésze mennyire az ember felemelkedését látta a Tanácsköztársaságban, hogy a proletárforradalom magávalsodró ereje irodalmunk — különböző irányzatokból összetett — *jóvonulat* vezette el a szocializmus írói szolgálatáig.

Néhány kisebb filológiai pontatlanságot, vagy elírást tehetnének még szövé, például Bródy Sándor *Johann* című karcolatát a Tanácsköztársaság idejére teszi e kötet, holott az a polgári forradalom idején jelent meg első ízben, *Várnai Zseni Eredj jiam* című költeménye is néhány nappal korábban jelent meg a *Népszavóban*, mint e kötet jelzése szerint a *Nőmunkás* című lapban, nyilván utánközlésként. Felszántatlan területen végzett anyaggyűjtés esetében azonban szinte elkerülhetetlenek az ilyen próbát botlások, amelyekből különben is csak igen keveset találunk ebben az antológiában. Ide tartozik az olyan kisebb „műhiba” is, hogy egyes névtelenül megjelent írásokat — mint Juhász Gyula, vagy Móra Ferenc esetében — teljes aláírással közöl a kötet, amiből aztán olyan utólagos „beigazolaviták” keletkeznek, mint *Az orosz tenger körül kialakult — egészségtelen, személyeskedő hangúvá élesedett — sajtóvita*. Végül helytelenítenünk kell a szerkesztőnek azt az

eljárását, hogy az egyes szövegrészekben eszközölt rövidítéseket, kihagyásokat nem minden esetben jelzi a szövegben, így tesz Móricz Zsigmond *Szocialista Népkörben*, Bródy Sándor *A drámának való idő* című írásával, s még jónéhány példát sorolhatnánk erre. A szerkesztőnek természetesen joga van — indokolt esetekben — ma már történelmileg elavulttá vált, vagy felesleges kitérőnek érzett részleteket kihagyni a szövegből, különösen az ilyen népszerű kiadásnak szánt antológia esetében, de ez hamisításnak tűnhet, ha nem jelezzük e rövidítéseket mindenütt a maguk helyén.

Talán több szó esett az antológia sebezhető pontjairól, mint érényeiről, holott ez egy valóban úttörő jelentőségű és feladatát lényegében eredményesen megoldó munka. De éppen mivel szerkesztője továbbra is értékes munkásságot fejt ki a proletárirodalom — és szűkebb területe: a Tanácsköztársaság irodalmi élete — feltárásában, kötelességünknek éreztük felhívni figyelmét az e kötet hiányosságaival kapcsolatban észlelt szemléleti és filológiai problémákra, azzal az őszinte szókimondással, amit e gyűjteménynek eredményei alapján is joggal elvárhat.

József Farkas

JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI, III. KÖTET

(Cikkek, tanulmányok, vázlatok.) Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós.
Akadémiai Kiadó, 1958. 468 l.

1.

Hat éves szünet múltán követte az *Összes Művek* költeményeket tartalmazó két kötetét a harmadik, amelyben József Attila kritikai-esztétikai munkái vannak összegyűjtve.

A kötetet annyira várta irodalmi közvéleményünk, hogy megjelenése önmagában is nagy jelentőségű. Ameddig e cikkek némelyike csak könyvtárakban s ott is összesen egy-két-példányban volt található, mondák keletkeztek körülötte, amelyeket éppen ellenőrizhetetlenségük miatt volt nehéz cáfolni. A kiadás ezt már megjelenésével is elvégezheti.

Rögtön le kell szögeznünk; hogy a szerkesztő e kötetben József Attila minden fellelhető kritikai művét közölte, amely a kutatás jelenlegi állapota szerint megtalálható és hozzáférhető. Szépprózai művei, verses és prózai műfordításai, drámakisérlete, önvallomásai, önéletrajza, az életére vonatkozó dokumentumokkal együtt a következő kötetekben látnak majd napvilágot. Ez azt jelenti, hogy a ma fellelhető összes cikk közül politikai, kritikai, vagy másmilyen

meggondolásból egyetlen cikk sem maradt ki, úgyhogy e gyűjtemény, az elvesztett vagy lappangó kéziratok tudatában is, relatíve teljesnek tekinthető.

Ami a kötet tartalmát tekintve első pillanatban szembe tűnik, József Attila kritikai-esztétikai műveinek kis terjedelme és töredékessége. Értéke ennek ellenére korszakos jelentőségű s az életműben sem másodrendű; bár költészete színvonalát nem éri el. József Attila életében úgy látszik a kifejezés adekvát formája a líra volt, prózában kifejtett gondolatai (bár több ízben találhatunk azonosítást a két kifejezési formában) a lírai megfogalmazás magasságát nem érik el. Betegsége, amelyet annyi energiával s oly páratlan művekkel győzött le lírájában, itt már sokkal inkább megmutatkozik.

E viszonylag kis terjedelmű s töredékes mű azonban jelentős gondolatokat hordoz, a marxista kritika és esztétika első megfogalmazására lelhetünk bennük, ezért a magyar marxista gondolat úttörői, Szabó Ervin, Révai József és Lukács György művei közt van a helyük.

A harmadik kötet sajtó alá rendezése, szerkesztése és jegyzetelése talán a költeményeket tartalmazó első két kötetnél is nagyobb munka volt. Szabolcsi Miklós bátran állt a kötet az eddigi kiadások gyakorlatát, a filológiai objektivitást és ahol szükségét érezte és saját kutatásai alapján új álláspontja volt, hozzáfűzte a magáét. Ezt a módszert követendő példának érezzük a XX. századi kritikai kiadásoknál. Az anyag természetéből következik, hogy a rövidebb időszak alatt nincs megfelelő, eléggé kikristályosodott vélemény az írakkal kapcsolatban, legtöbbször a tudományos értékű életrajz is hiányzik. Az irodalomtörténeti értékelés első lehetőségéről a további kutatások ösztönzéséről mondanánk le, ha véleményünket valami helytelenül értelmezett filológiai objektivitás mögé rejtenénk el. Ez a módszer hiányzott már az *Összes Művek* 1—2. köteténél is; hiszen ott csak a nagyobb alkotásoknál idézte a szerkesztő az eddigi irodalom értékelő megállapításait.

De új ez a kritikai kiadás más vonatkozásban is. József Attila, a marxista klasszikus módszeréhez hasonlóan, nézeteit előszeretettel fejtette ki *polémikus formában*. Nemcsak igazságkereső szenvedélye; hanem ideológiájának harcossága is kifejeződik e tényben. Álláspontja ilyen módon valóban nem érthető ellenfeleinek, vagy vitapartneinek nézetei nélkül. Ezért találta meg, nézetünk szerint helyesen, Szabolcsi Miklós a kiadás *polémikusan összegező* formáját. Esetenként nemcsak József Attila cikkét, hanem a vitát indító, a költő cikkére alkalmat adó, vagy cikkére válaszoló írásokat is közli. (Ettől az önmaga által választott helyes gyakorlattól csak egy ízben, de éppen egy igen fontos cikknél tér el, a KMP által kiadott *Egységfront Füzetek* első számát amelyre válaszul írta József Attila a maga *Egységfront körül* c. cikkét, nem tudni miért nem közli teljes terjedelmében, csak ismerteti.)

Ez a módszer, bár tetemesen megnövelte a terjedelmet, mégis gyümölcsöző, hiszen a Bartha Miklós Társaság, a Móricz-cikk, a *Korunkban* és az egységfrontról folytatott vita, az Új Szellemi Front jóformán minden sajtóvisszhangjának, a proletáriródlom platformjának közlése a *Horthy korszak munkásmozgalmi, irodalmi, szellemi életének valószínű tárházává, nélkülözhetetlen kézikönyvévé tette a kötetet.*

Megnehezítette Szabolcsi Miklós munkáját, hogy e kor munkásmozgalmának; de még főbb irodalmi irányzatainak története sincs feldolgozva. E nehézségek ellenére is nagy adatfeltáró munka, a *korszak szellemi, irodalmi életének, folyóiratviszonyainak* szé-

les ismerete tűnik ki a jegyzetekből. Olyan adatokra is szüksége volt, amelyek Magyarországon még sem találhatók, így nem egy adalékért még a berlini Institut für Marxismus—Leninismus-t is meg kellett keresnie. De nem kisebb munkát jelentett a nagyszámú, töredékes kéziratvariáció feldolgozása. Csak egy jellemző példát kell említenünk, a József Attila esztétikai gondolatait tartalmazó kéziratok sorsát. Ismeretes, hogy József Attila, nagy gondolati képességének megfelelően, igen intenzíven foglalkozott filozófiával és esztétikával. 1926-tól állandó törekvése, hogy művészi útkeresését esztétikailag is megfogalmazza, a szocialista művészet elveit is lefektesse. Ezért alig van kritikája, vagy vitacikke, amelyben esztétikai gondolatokkal nem találkozunk, akár az Ady-vitához, Babits, Kosztolányi, Kassák, Mécs László költészetéhez szól hozzá, akár a harmincas évek ifjúsági problémáiról, akár Ázsia művészetéről értekezik. Terve volt gondolatait rendszeresen is kifejtetni. Erre azonban rövid életéből nem futotta. Kézirathagyatékából Sándor Pál szerkesztett egy kötetet 1941-ben, *Költészet és nemzet* címen. Azóta azonban sok kézirat elveszett. Ezért Szabolcsi Miklósnak most rekonstrukciós munkát is kellett végeznie, a Sándor Pál által kiadott szöveget összehasonlítani a meglévő kézirat töredékekkel, megállapítani, hogy a változtatások kitől is származnak.

Szabolcsi Miklós filológus gondosságát dicséri, hogy egy esetben (*Pintér Jenő Irodalomtörténete*) még a költő által használt s megjelölt kötet tanulságait is feldolgozta jegyzetében. Klasszikus költőink művében minden vonás fontos számunkra, ezért a következő kötetek szempontjából is gyümölcsözhető ez az eljárás, hiszen a költő könyvtárából, ha nem is sok, de pár kötet megmaradt.

Elvi állásfoglalása általában sokrétű s a korszak bonyolult szellemi szövevényében nagyfokú tájékozottságot mutat. Módszere általában olyan, hogy nem akarja mindáron és mindenek felett József Attila igazát bebizonyítani, aki zsenialitása ellenére is ember volt, a tévedések és időlegesen igaz állásfoglalások lehetőségével. Ezért a szerkesztő bátran vitába száll a régebbi értékelések hibáival s ebben a tekintetben nemcsak polgári, hanem marxista értelmezéseket is vitat, ha a későbbi kutatások nem igazolják a régebbi véleményt. Például József Attilának a Móricz-vitában elfoglalt álláspontját így jellemzi: „Horváth Márton véleményével szemben azonban úgy látjuk, hogy József Attila ha nem is tévedett a Móricz álláspontja elemzésében, nem ismerte fel azt, hogy — minden illuziójával és tévedésével együtt — Móricz Zsigmond a baloldalhoz állt közel s a Négyesyék elleni harcában

támogatni kellett volna. József Attila tévedése egyébként közös az egész kommunista és polgári baloldali irodalmi közvéleménnyel; a 30-as évek elején Móriczot az egész baloldal erősen bírálta. A jobboldal fokozott hajszája a nagy író ellen nyilván megfogozta József Attilát is tévedéséről."

3.

Néhány ponton szeretnénk azonban a jegyzetekben kifejtett szerkesztői véleménnyel vitába szállni. Könnyedség kedvéért nem rangsoroljuk, csak a kiadás sorrendjébe szedjük a kérdéseket.

285. l. A Bartha Miklós Társaság *Értesítőjéről* írott kritika kapcsán igen helyesen írja Szabolcsi: „az *Értesítő* tartalma a maga egészében nem igazolja József Attila értékelését, a Bartha Miklós Társaság célkitűzései ez időben még eléggé zavarosak...” — hozzá kell azonban tennünk, hogy József Attila kis cikkét *nem elemzésnek, hanem buzdításnak szánta*, azt akarta kiemelni a Társaság *Értesítőjéből*, ami nem a zavaros ellenforradalmi ideológia, hanem a józanabb, felelősségteljes politikai állásfoglalás felé mutatott. („kár volna e varázslatot elemeire bontanunk...")

286. l. Egy életrajzi adatot sem közül Lőrincz Jenőről, csak azt, hogy két verseskönyve *Pécselt* jelent meg. Nem tudni mivel valószínűsíthető (mert nem mondja meg), hogy ő a szerzője a *Makón kiadott* Adyról szóló könyvnek?

237. l. Nem indokolja a szerkesztő, miért tartja a Pintér Jenő Irodalomtörténetéről írott kritikát *bejejeztelennek*? Kétségtelen, hogy az *Előrsben* megjelent harmadik közlemény még jelzi a folytatást. De miután epébe mártott tollal kifigurázta Pintér irodalomtörténeti módszerét, tudományos rendszerezését, ideológiáját, esztétikai nézeteit, stílusát-, Kazinczy-, Csokonai-, Berzsenyei-, Kölcsey-, Vörösmarty-, Eötvös-, Petőfi-, Adyval kapcsolatos semmitmondó frázisait, valamint hosszan kimutatta könyvének tárgyi, kronológiai tévedéseit, még a Szómutató frázisait is, vajon mi következhetett volna még?

Ha már olyan részletesen közölte a Pintér-féle könyvnek József Attila által használt és megjelölt részeit, nem lett volna érdektelen megállapítani, vajon milyen francia, német kézikönyvből s lexikonból igazította ki Pintér könyvének hibás adatait, hiszen köztudomású, hogy bizonyos világirodalmi adatoknál egy-két év eltérés könnyen adódik a különböző kézikönyvekben. Így József Attila helyesbítésein is lehetne vitatkozni (pl. Saint-Pierre: Pál és Virginia esetében Pintér adata látszik helyesebbnek.)

Szabolcsi Miklós idéz két levelet, amelyeket Vágó Mártához és Vágó Józsefnek írt a költő. Ezekből kiderül, hogy a Pintér-féle Irodalomtörténetről kritikáját valóban a *Századunk* számára írta, sőt előleget is kapott rá. Ugyanakkor Szabolcsi csak regisztrálja a tényt, hogy „a *Századunk* 1928. novemberi számában azonban nem József Attila, hanem egy hal jelzésű szerző ír bírálatot a műről”. Roppant érdekes lett volna, ha ki nyomozza ennek a cikknek történetét, hiszen *e látszólag lényegtelen adat mögött ott húzódik József Attila konfliktusa a polgári radikálisok körével, egyéni életében a Vágó Márta szerelemmel, s nagy szerepe lehetett az Előrs-höz való fordulásában.* (Csak felvetem, hogy a haljelzésű szerző nem Halasi Andor-e és vajon miért jelölik a kétségtelenül József Attilától származó „szedetet” P. betűvel?)

295—7. l. Az *Előrsben* megjelent cikk értékelésében némi *következeltenség*, vagy legalább is *ellentmondás* tapasztalható. Érdemes figyelnünk az időpontokra: az 1929. dec. 21-i cikk „marxista nézőpontból bírál”, az 1929. december 14-i és ugyancsak 21-i számban megjelent cikk a „kiforratlan, útját kereső költő írása”, aki „frazeológiájában, egyes gondolataiban kétségtelenül alkalmazkodik az ekkor még túlnyomóan jobboldali Előrs fajvédő-frazeológiájához”. De akárhogy vizsgáljuk, nehéz felfedezni azokat a gondolatokat, amelyekben József Attila „alkalmazkodik” a fajvédőkhez. A „kultúrfölények haditancában” joggal bírálja a „tőke demokráciájának körüti kopóit”, a pénzaházó újságrösztyöt és kiadóvállalatokat, amelyeknek az üzlet fontos és nem a magyar irodalom s az írók érdeke. Ezt a szellemet igen sokan és sokszor bírálták ebben az időben, felhangzik ugyanez a panasz az írók nyomoráról tartott értekezleten is, 1934-ben. De ha nagytól vizsgáljuk a cikket, akkor sem találunk frazeológiai hasonlást sem, hacsak nem ebben a kifejezésben „a kettémetélt Vörös-tenger e napszége nyitó bandériumának”. A további hat glosszában főleg a klebelsbergi kultúrpolitikát támadja. Ami talán kéri közülök, az barátja, Komlós Aladár nem egészen jószándékú „megcsipése”, de az is az Osvát-dicsőítés miatt történik. József Attila ebben az időben csakúgy, mint később nem tudta megbocsátani Osvátnak (és Babitsnak), hogy olyan igazságtalanul bántak el vele a *Nyugat*nál.

Természetesen Szabolcsi Miklósnak igaza van. A fajvédő-radikális eszmékhez való közeledése kétségtelen, de érdekes módon nem ekkor, hanem valamivel később, 1930 májusában írt *Ki a jaluba!* c. röpiratban található sokkal határozottabb formában. Mindebből az a fontos, hogy a *sokféle indítékből, világnézeti, irodalmi hatásból, személyes sértődöttségéből adódó világnézeti fordulat-*

őszton ismerettségét. Mert mi más az intuíció, mint az Ősztonnek a megismerés forrásává való avatása?"

287. I. Szabó Dezső előadása Az *Ady balada belső szerkezetéről* emlékeztünk szerint megjelent tanulmányai közt, ha nem is ilyen címmel, de megtalálható Adyról szóló cikkeiben.

297. I. *Az Istenek Halnak, az Ember Él c.* Babits-ellenes pamflet keletkezésénél mindig elfelejtünk számolni az időpontokkal. A cikk 1930. január 10-én jelent meg a *Tollban*. Babits kötete az *Összes Művek* szerint, 1925—27 közt írt verseit tartalmazza és 1928 őszén jelenhetett meg, mert Illyés Gyula 1928. december 1-én már kritikát ír róla a *Nyugaton*. József Attila tehát több mint egy év múltán nyomatja csak ki véleményét, csak azután, miután Németh László eléggé elutasító kritikája megjelent a *Nyugaton*, 1929. december 1-én, amelyet a költő — joggal — Babits véleményének is érzett.

302. I. Szabolcsi Miklós azt írja, hogy az elmergesedett Babits—József Attila viszonyon „a későbbi, Babitsot megkövető Magad emésztő s a Babitshoz intézett levelek sem változtattak lényegében”. A szép vers nem is változtatható, hiszen kéziratban maradt, nem tudni arról, hogy Babits ismerte volna.

311. I. Nem írja meg a szerkesztő, *ki a közlönye és honnan közölte a Magyar Szemle* cikkére írt válasz második fogalmazványát?

312. I. Naumann „gesunkenes Kulturgut”-elmélete valóban divatos volt a harmincas években. De sem Györy János, sem József Attila nem pontosan az eredeti értelmében és összefüggésében használja, tehát bizonyos mértékig mindketten eltorzítják.

313. I. Hankiss és Juhász Géza francia nyelvű könyvét sok bíráló érte hibái miatt. 1930-ban 33 *baloldali író* (köztük bizonyára József Attila is) *tiltakozott tüzésai ellen* a *Nouvelle Litteraire* hasábjain.

367. I. Szabolcsi Miklósnak még nem sikerült kikutatnia, ki az a Téglás Ferenc álnévű szerző, aki válaszul az *Egységfront körül* c. cikke. A Munkásmozgalmi Intézet kéziratárában található a lap egykori kiadójának és cikkírójának, Oravecz Istvának életrajza és több feljegyzése. Hátha ebben a kérdésben is ad valami útbaigazítást.

418. I. Nem említi a szerkesztő, ki az a katolikus újságíró, akinek levelére, vagy cikkére válaszul a *Szerkesztői Üzenet* írta a költő? Ha ismernénk a választ kiváltó cikk érvelését, sokkal nagyobbra értékelhetnénk és világosabban látnánk a szép cikk nem egy vonatkozását.

419. I. József Attila és Ignotus Pál viszonyáról ezt írja a jegyzet: „bár nézeteik

egyes pontokban megegyeznek ezekben az években, lényeges különbségek választották el őket mindvégig, mind személyi, mind elvi tekintetben”. Hozzá kell tennünk, hogy *együttműködésük kortársaik előtt is probléma volt*. Egy erdélyi újságíró 1936 júliusában ezt mondta a költőnek: „Sok vita tárgyát képezte az, hogy Önök közösen szerkesztik a lapot, mert hiszen tudvalevő, hogy nem egészen azonos a világnézetük.”

445. I. Meg kell említeni, hogy a József Attila levelében idézett vers *Hidas Antal* Gorkijról szóló költeménye.

5.

Végezetül néhány apróságot szeretnénk szövéteni, amelyek azonban, minthogy kritikai kiadásról van szó, nem mellőzhetők. Átlapozva a kötetet, a cikkek szövegében a következő sajtóhibák találhatók:

9. I. „*Kiemelése* sokszor félszeg, az áhítat félszége nélkül...” — a szöveg értelméből is kiderül, hogy Terescsényi György *rimelése* félszeg.

66. I. „a nép anyagáról ugyanis nem önmaga gondoskodik, hanem minden *feladatot* az „urak” asztaláról kap.” — Itt is kiderül a szöveg értelméből, hogy nem *feladatról*, hanem *feladatról* van szó.

105. I. „Holott szükség *helyett* eszmékre és igaz igékre van.” — Valójában *helyes* eszmékre!

269. I. „Mutattam költőnek, kritikusnak, esztétikusnak (egyébként *minden az*)... — helyesen: *mindenké* az.

396. I. Papp Károly cikkének a 396. lapon folytatódó bekezdéséből hiányzik egy rész.

Ezek a sajtóhibák a felületes nyomdai munkából származnak, mindenesetre egy kritikai kiadás esetén joggal várunk a kiadótól fokozottabb gondosságot.

A sajtó alá rendezés egyébként kitűnő munkája megengedi, hogy szövétegyük a jegyzetek néhány *stílus-hibáját*:

326. I. Aquinói Tamásról azt mondja a jegyzet: „a skolasztikus bölcséletet *ő állította Aristoteles alapjára*”.

327. I. Mécs László „népszerűségében része volt versei *bizonyos enyhe* társadalmi kritikájának... egyre inkább jobbfelé tolódott s a Horthy-rendszer teljes *kiszolgáltatójáig* jutott el.”

362. I. „a kommunista pártok... szükségesnek érezték, hogy *felvessék*...”

283. I. „a Front című, *egyszer* megjelent kommunista folyóiratban” — ami azt akarja jelenteni: *egy ízben*.

Bár a szerkesztő kijelenti, hogy „a cikkhez fűződő jegyzetekben csak a kevésbé ismert neveket magyaráztuk” — *egy-két esetben azonban következett*, mert Courts

Mahlert szükségesnek tartja magyarázni, ugyanakkor *Kippotin* vagy *Coudenhove-Kalergi* kevésbé ismert nevét megjegyzés nélkül hagyja. De a jegyzetanyagban közöttük cikkekben is számtalan név fordul elő, amelyet fontosságuk miatt jegyzetelni kellene (Derkovtis Jenő, Demény János, Gyalog János, Gyetvai János, Hadik Mihály, Ledermann Mór, Surgoth Gyula).

6.

Megjegyzéseink a kötet példamutató szerkesztését, filológiai gondossággal párosuló elviségét nem érintik. Megjelenése nemcsak a József Attila irodalomnak nyeresége, hanem a XX. századi marxista irodalomtudományak is.

K. Bokor László

JÓZSEF ATTILA — OROSZUL

Attila József. Sztyihotvorenijja. Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Hudozsesztvennoj jtyeraturi. Moszkva, 1958.

Ismerjük és büszkéek vagyunk a magyar költők nagy népszerűségére a Szovjetunióban. Tanuskodik erről Petőfi elterjedtsége a szovjet olvasók körében, Vörösmarty verseinek orosz nyelvű kiadása, az 1952-ben megjelent Magyar Költők Antológiája, a nemrég kiadott Ády-kötet, s erre vall a szovjet irodalomtörténetek egyre fokozódó érdeklődése is a magyar költészet problémái iránt.

A magyar irodalom jó hírnevét van hivatva öregbíteni József Attila verseinek nemrég kiadott orosz nyelvű gyűjteménye is. Régi adósságot törleszt ezzel a kiadó a magyar irodalom szovjetunióbeli barátainak. Annál is inkább örvendetes ez a tény, mert ismeretes, hogy régebben több tényező is akadályozta József Attila népszerűségét a Szovjetunióban. Nem kis szerepet játszott ebben az említett magyar lírai antológia, amelyben József Attila túlságosan szerény helyre szorult, s a Nagy Szovjet Enciklopédia 19. kötetében megjelent ismertetés, amely megintcsak nem az öt megillető hangon és terjedelemben mutatja be a költőt a szovjet olvasóknak. Nem a legobjektivebb hangot ütötte meg a Szovjetunióban élő L. A. Lippai sem, aki 1954-ben írt, a magyar irodalom problémáival foglalkozó disszertációjában (Lippai L. A. Borba za szocialiszticeszkij realizm v vengerszkij lityerature poszle oszvobozszenijja sztrani. Moszkva, 1954.) József Attilát „dekadenciával erősen fertőzött” írónak nyilvánította.

Az utóbbi évek során azonban kezdett szétoszlani a költőt a szovjet olvasóktól el-takaró kód: József Attila versei egymás után jelentek meg a legnagyobb szovjet irodalmi folyóiratokban, a szovjet irodalom-történetek egyre több figyelmet fordítottak költészetének tanulmányozására, s a műfordítók sem maradtak tétlenül.

Fordítók és irodalomtörténetek között munkája gyümölcsként született meg ez a könyv, amely elsősorban hivatva megismertetni József Attila költészetét a szovjet olvasókkal.

A V. Bajkov, B. Gejger és A. Gerskovics által összeállított, izléses kivitelű kötetben megtalálhatjuk József Attila költői termésének jórészét, a versek keletkezésének sorrendjében. A könyvet lapozgatva az olvasó megismerheti az Ády és Juhász Gyula iskoláit járó fiatal költőt és a nagy proletárversék íróját egyaránt. A bő válogatásból képet nyerhetünk nemcsak a munkásosztály sorsát bemutató nagy verseiről, de finom szerelmi lírájáról és a mama emléket idéző, megrázó költeményekről is.

Nyilván nem akadt még olyan válogatás, amelyben hibát ne találtak volna. Ez érthető is: a versek kiválasztása bizonyos fokig mindig szubjektív, s ez így van rendjén, egészen addig, amíg egy ilyen válogatás tükrözi a költő objektív nagyságát. A kötet szerkesztői azonban túllépték ezt a határt. Egy-két vers kimaradása természetesen még nem róható fel hibául, azonban ha a válogatás olyan tendenciává szélesül, amely ellentmond a nálunk kialakult József Attila-képnek, úgy joggal kifogásolhatjuk azt.

Míg a húszas évek termésének legnagyobb része szerepel a kötetben, József Attila érett költészetének túlságosan is ki lett válogatva. Nem hisszük, hogy szükséges volt a költő első verseskötetében, a *Szépség koldusában* szereplő versek többségének közlése ugyanakkor, mikor hiányzanak a harmincas években született olyan ismert versek, mint a *Kései sirató*, a *Dunánál*, a *Kiáltozás*, a *Kirakják a ját*, az *Ős patkány terjeszt kórt*, vagy a *Hazám*, hogy csak a legnagyobbakat említsük, amelyeknek hiánya különösen fáj nekünk. Nem nagyon hisszük, hogy az izlés-adta jog odáig terjedhet, hogy az *Óda* hiányozhassék a kötetből, s helyette az 1921-ben írt, valamennyi gyűjteményes kötetben a zsenék között közölt *Amióta megdőltek* képviselje József Attila szerelmi líráját. (Egyébként ezt a verset, valamint az ugyan-csak 1921-ben keletkezett *Akkort* az orosz nyelvű kiadás tévesen az 1922-ben írt versek között közli.)

Hogy ez nem véletlen, azt tanúsítja A. Gerskovicsnak a kötethez írt előszava is, amely talán túlságosan is az ellentmondásos elemeket helyezi előtérbe a harmincas években írt versekben.

Ez az előző kissé leegyszerűsíti és vulgarizálja József Attila életútját, s — talán terjedelménél fogva — nem tudja bemutatni utolsó korszakának sajátos vonásait: megelégszik azzal, hogy a mozgalommal való konfliktus után átélt válságról tesz említést. Ugyanakkor A. Gerskovics finom irodalmi érzékére és József Attila ismeretére vall az a megállapítása, mely szerint „az érett József Attila alkotó módszerének fő sajátossága abban áll, hogy nem idealizálta a valóságot... A proletárművészetnek József Attila szerint nemcsak a pozitív ideálokot kell megmutatnia, de a harc nehézségeit és bonyolultságát is hiven kell ábrázolnia.”

Csak sajnálni lehet, hogy ezt a kitűnő megfigyelést a kötet nem támasztja alá kellő számú megfelelő vers közlésével.

Az előszóból rövideje és hibái ellenére is kiviláglik szerzője szeretete József Attila iránt és az a törekvés, hogy ezt az érzést az olvasókba is átplántálja.

Huszonnégy szovjet költő gyürkőzött neki a nehéz feladatnak, hogy orosz nyelven szólaltassa meg József Attila verseit. A fordítások természetesen nem egyformán sikerültek. Messze kiemelkedik a fordítók sorából Leonyid Martinov, akit a szovjet irodalmi köztudat a legnagyobb élő orosz költők közt tart számon. Ő került a legközelebb József Attilához: fordításaiban valóban az általunk ismert József Attila szól meg. Nem szolgai fordít: inkább a versek atmoszféráját érzékelteti. Neki sikerült a legtisztábban visszaadni a költő képeinek finomságát, bonyolultságát. Különösen a *Külvárosi éj* és a *Téli éjszaka* fordítását kell kiemelnünk: ezek oroszul is nagy versek maradtak, megőrizvén sajátos hangulatukat. Néha nem a pontos szöveget adja vissza Martinov, de a kép, amelyet rajzol, olyan, hogy József Attila is leírhatta volna. Példaképpen hadd idézzük a *Külvárosi éj* két sorát

József Attilánál:

Csönd, — lomhán szinte lábrakap

S mászik a sűrőlókefe.

Martinov fordításában:

A csönd felszínére merült

Az álmos kefe árnya.

S végül igazságtalanok lennének, ha nem tennénk említést kitűnő, már-már az eredetivel vetekedő rímeiről.

A többi fordító is jó munkát végzett: a kötet sok verse tanuskodik az eredetihez

való hűséggel párosult ügyes fordítói készségről, s ami a legértékesebb számunkra: József Attila szeretetéről. Dicséretet érdemel N. Grugyinyina, aki talán a többieknél is finomabban megérezte egyes versek hangulatát (*Levegőt!* fordítása), habár ezt nem mindig tudta maradéktalanul tolmácsolni.

Persze akadnak jócskán hibák, sőt torzítások is. S itt nem is annyira egyes igen nehezen lefordítható versek (például a *Születésnapomra*, amellyel egyszerre két fordító is próbálkozott, de igen mérsékelt sikerrel) gyenge átültetését kérjük számon, mint inkább általános jelenségekre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Nem túl gyakran ugyan, de előfordul, hogy a fordítók tompítják egy-egy vers élet, tudatosságát.

Mióta éltem, forgószélben

Próbáltam állni helyemen... —

summazza életútját az *Ime hát meglettem hazám* c. versben a költő. V. Kornijlov fordításában viszont:

Csendesen éltem, az urakkal nem veszekedve
Igyekeztem kiállni a vihart.

Sokkal gyakoribb jelenség, hogy a fordítók, nem tudván megbirkózni József Attila képeivel, kihagyják vagy szimplifikálják azokat. A jellegzetes hasonlatok, metaforák elmosódnak, lekopnak, gyakran csak a vers pusztá váza marad meg. Talán mondani sem kell, hogy ezáltal elvész a költő egész világát átfogó, az élet legkülönbözőbb jelenségeit egymáshoz viszonyító képrendszere, ami pedig költészetének egyik alapvető sajátossága.

Az elvont dolgok megelevenítése József Attila egyik legnagyobb költői érdeme. A *Gyermekké tettél* fordításából pedig egy ilyen kép, a vers egyik legszebb sora egyszerűen kimaradt: „Hiányod átjár, mint huzat a fákon...”

A tárgyak, melyek József Attilánál szinte élni kezdenek, a fordításokban gyakran visszadermednek mozdulatlanságukba. Az *Altatóban* szeszadozó szakadás a fordításban elhomályosul, a *Mióta elmentél* c. vers fordításában már nem „a tompa földön öltözik a szél”, hanem egyszerűen „hideg szél söpör a földön”.

Különösen szembe ötlik ez a nagy osztályharcos verseknél, ahol a fordítók többhelyütt a hasonlatok tolmácsolása helyett egyszerűen „megmagyarázzák” a verset, deklaratív jellegűvé alacsonyítják azt.

A *Város peremén* logikus képrendszere helyén a fordításban helyenként teljes zárzavarba vesző magyarázathalmazt találunk.

Milyen szépen és egyszerűen hangzik:

Papok, katonák, polgárok után

Így lettünk végre mi hű

Meghallói a törvényeknek;

Minden emberi mű
Értelme ezért bűg mibennünk,
Mint a mélyhegedű.

N: Grugyinyina fordításában pedig:

Papok tanítottak minket a kispolgári
boldogulásra,

Imádatra a szentképek előtt,
És katonák, a hatalom vak kiszolgálói
Értették meg velünk a 'hazug törvényt.
Miért hát, hangos akkordoknál erősebben
Bűg bennünk napjaink bölcs értelme?

A fordítók időnként többet akarnak mondani a költőnél, holott ezek a versek azért szépek, sőt, azért versek, mert nem mondanak ki mindent, hanem gyakran csak sejtetnek, képek segítségével viszik el az olvasót a teljes megértéshez.

A *Holt vidékben*, ahol a parasztok „gondolkodva ülnek im a sötétben”, a fordító még azt is „kitalálja”, hogy mire gondolnak: „Szomorú gondolataik vannak: kegyetlen év ez a mostani!”

Pedig József Attila szinte előre óvta ettől a leíró és leegyszerűsítő módszertől a fordítókat:

Nem volna, szép, ha égre kelne
Az éji folyó csillaga.

(*Ars poetica*)

KARDOS LÁSZLÓ: TÓTH ÁRPÁD

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 455 l.

Ez a monográfia a Tóth Árpád-filológia jelentős állomása. Mind igényében, mind arányaiban olyan vállalkozás, amelyhez hasonlóval még nem áldoztak a költő emlékének. Tóth Árpád egész pályaképét átfogja, és a csupán vendégjátékul vállalt műfajokban is elemzi művészetét. Külön érdeme a munkának, hogy olyan időben készült, amikor irodalomtörténeti közvéleményünk a *Nyugat* költőit elhanyagolta.

Kardos László tanulmányának nagy újdonsága, hogy Tóth Árpád eddig ismeretlen oldalait mutatja be. Bensőséges költészetén kívül feltárja harcos publicisztikáját, éles szemű kritikáit, artistikus elbeszéléseit és nem utolsósorban műfordító művészetének műhelytitkait. De új megvilágításba helyezi líráját is, amikor fájdalmas halkszavúságán kívül ódai és kritikai hangjaira is figyelmeztet. Az egyéni meglátások a szerző szemléletének köszönhetőek: Kardos László, elődeivel ellentétben, nem Tóth Árpád költészetének összbenyomását elemzi, hanem pályáját korának és irodalmi környezetének harcaiba állítva, fejlődésében vizsgálja.

Szerencsésen kezdi a pályakép taglalását, amikor a szobrász apa derékbatört karrier-

Az *Ars poetica* fordítója azonban nem szívelte meg ezt a figyelmeztetést és még a fentebb idézett sorokat is „megfejtette”:

De sekély az a költészet,
Amely visszatükrözött fénnel ég,
Mint csillagos éjféltkor a folyó.

Mégegyszer hangsúlyozni kell azonban, hogy a fordítók igen nehéz feladat előtt álltak, s ha tekintetbe vesszük, hogy ez a kötet csupán az első kísérlet, úgy ezek a hibák és hiányosságok némiképpen érthetővé válnak.

Nagyon elkelt volna a kötetben egy jegyzetapparátus is: a magyar viszonyokról nem tájékozott olvasó ezek nélkül gyakran bizony nehezen ismeri ki magát.

Sok szó esett az utóbbi időben íróink, költőink helyéről a világirodalomban. Nyilvánvaló, hogy egy-egy ilyen verseskötet nagymértékben elősegíti azt, hogy szerzője elfoglalja méltó helyét, s életműve más népek közkincsévé is válhassék. Különös öröm számunkra, hogy ezúttal éppen abban az országban adták ki József Attila verseit, melyben a költő haláláig bizakodott, s amelynek népe sokat segített abban, hogy valóra váltsuk álmait.

Szöke György

jének novellisztikus rajzú kisvárosi tragédiájából érteti meg Tóth Árpád korai költészetének borúsabb motívumait és ennek a tragédiának mitosszá növekedését, dacot, de útkeresést is kiváltó hatását az ifjú költőre. Érdekesen fejtegeti a Tóth debreceni publicisztikájának progresszivitása és korai verseinek dekadenciája közti fáziskülönbséget. Már a *Hajnali szerenád* ars poeticájának bemutatásából kitűnik, a könyv egyik sűrűn szembeötlő erénye a mélyreható esztétikai elemzés, a motívumokon túl a lexika, a rimek, sőt a központozás filológiai vizsgálatára is kiterjedő aprómunka.

Meggyőző és nyilván a további Tóth Árpád-kutatásokra is kötelező érvényű Kardos László korszakolása, mely 1913-ban (a *Hajnali szerenád* megjelenése), 1919-ben (Tanácsköztársaság) és 1928-ban (a költő halála) jelöli meg a korszakhatárokat. A szerzőnek a második korszakra vonatkozó fejtegetéseiből különösen megkap, mennyire biztos mozdulattal, elfogulatlanul emeli ki a verspasztellek közül az örömeke, szárnyaló életérzésnek vagy éppenséggel pozitív politikai állásfoglalásnak olyan tanújeleit, mint háborúellenes cikkeivel párhuzamosan írt

versei, *A rubinszárnyú Cherubhoz* vagy az *Őszi szántás*. Kardos László kutatásai nyomán nem látszik többé elszigetelt hangulati indikétúnak *Az új Isten* keletkezése sem: mellette ott áll a *Március* és Tóth Nagy Lajos-bíráta, mely igazabb világrend mellett tesz hitet.

Komoly hozzájárulás Tóth Árpád életrajzához az a kép, melyet a szerző a költőnek a Horthy-kor kezdetére eső nélkülözéseiről, a *Nyugat* mostohagyermekének és *Az Est* robotosának szerepéről rajzol. Eddigi köztudatunktól eltérő értékelést ad a *Lélektől-lélekig* kötetről, amikor annak népi gyökereiről, Ady-követéséről szólva, egészségesebb költői fejlődés tükreinek tekinti.

A novellákról írt fejezet annyira érdekes és gondolatébresztő, hogy bizonyára még számos cikk ösztönzője lesz. A műfordításokról szóló résznek pedig nemcsak tartalma új, hanem módszere is — Benedek Marcell, Gyergyai Albert és Szabó Lőrinc hasonló jellegű elemzésein kívül — egyedülálló. Mértékadó a jövőendő műfordításkutatás számára, ahogy Kardos László az idegen versek tolmácsolásának ideológiai problémáiról, termékenyítő hatásáról, stilisztikai finomságairól, a hűség-hűtlenség arányában megnyilatkozó önkéntelen vallomásairól beszél.

A széleskörű apparátus, az elmélyedésre készítő tisztelet jelzi a szerző szándékát: méltó helyére, új irodalmunk klasszikusai közé állítani Tóth Árpádot. Vállalkozása sikerét a konzsenziális beleélés biztosítja. Filológiai és esztétikai bőségének egyenértékű formát ad egyéni stílusa, melyről inkább lehet elmondani, minden ízében választékos, mint azt, hogy sablonos vagy szürke. Tudós szorgalom és művészi érzékenység együtteséből született meg a monográfia sok részletértéke is. Az élesszemű kutatót dicséri az egyetemi hallgató Tóth Árpád rajzainak földerítése, alkotójuk progresszív gondolkodásá megvilágítására. Kítűnő a kezdő költő „zsarnoki lirizmusának” jellemzése. Nagyon érdekes az odalisk szerepét játszó korabeli nőalak tipizálása. Elgondolkoztató a *Hajnali szerená*d aprólékos ön, és környezetelemzésének számbavétele — bár itt, és néhol másutt, a részletek gazdagságából nem bontakozik ki a költői egyéniség törvénye, ezáltal narcizmusa. Kárpótol ezért a hiányért Tóth Árpád realizmusa gyökereinek feltárása újságírói tapasztalataiban. Még mélyebbre ás Kardos László, amikor a kor költőinek közös vonásaként festi az élményhajszát: Stb. stb.

Ilyen úttörő jellegű vállalkozás szükségképpen vált ki egy-két módszerbeli, elvi és tárgyi ellenvetést. Kardos László Tóth Árpád pályájának minden szakaszát a társadalmi-történeti fejlődés megfelelő szakaszával párhuzamosan tárgyalja, — ezáltal éri

el azt a hatást, hogy „hűsét” események részesének érezzük, és írásai mögött kitapintjuk az élményteremtő erőket. A társadalmi-történeti helyzetképek azonban nem mindig illeszkednek szervesen a pályaképhez, mint pl. a „munkapárt” uralmának leírása, vagy szinte fölöslegesen, mint az első világháborút közvetlenül megelőző események és kirobbanásának közismert történeti tényei. Kardos László tudatosan szembenáll Tóth Árpád polgári kritikusaival szemléletével és éppen tárgyának ismeretlen vonásait megvilágító, a társadalmi körülmények hatékony művészetformáló és deformáló szerepét fűrkézi. A *Hajnali szerená*d tartalma és formai hangfokozottságát azonban nem lehet pusztán a félféldális viszonyokkal magyarázni: „... a fiatal magyar értelmiség egy arcát kell fölsimernünk, azét az értelmiségét, amely a század első évtizedében elidegenedett a kapitalista rend formáitól, de éppen, mert az újnak keresésében még öntudatlan és még nem látja, átengedi magát a dekadenciába hajló gyámoltalan szenvedésnek.” (71. l.) Tóth Árpád dekadenciájának megítélésében feltétlenül figyelembe kell vennünk a világirodalmi hatásokat is, kivált a francia szimbolizmusét. Tudjuk pl., és a szerző is kiemeli, mennyire szerette Albert Samain-t. Kardos László később maga is szükségét érzi, hogy Tóth Árpád francia hatásra kialakult szimbolizmusáról, ill. impresszionizmusáról megemlékezzék, de ezt harmonikusabb korszakáról szólva és visszafelé utalva, valamint műfordításai címén teszi, s ez már módosítja Tóth Árpád költészetének valós fejlődésrajzát. Pedig a világirodalmi hatásokat számbavéve, megértenénk a harcok publicisztikája és dekadens költészete közti különbség lényeges indítékait is. A költő egzotikus ábrándjaiban sem láthatunk pusztán antikapitalista nosztalgiát, hanem a francia parnassziének és Baudelaire hatását is. Gondoljuk meg, éppen Tóth fordította az *Egzotikus illat*-ot és *Az utazás-t*! A *Katonasír*-ról sem elegendő önmagában, hogy „mozdulat volt azok ellen, akik a háború folytatását erőltették” (178. l.), — a vers szembetűnően Rimbaud *Le dormeur du val*-jának bélyegét hordja magán, mint ahogy a *Meddő órán* formai elemei épp a Tóth Árpád-fordította Verlaine-versekét.

Kardos László sorait tárgya iránti állandó rokonszenv fűti. Annál tiszteletreméltóbb, hogy Tóth Árpádot nem próbálja állandó glóriával körülvenni. A kiforrott költő eszmei helytállását hangsúlyozva sem feledkezik meg művészi egyéniségének alapszövegről, költészetének konstans jegyeiről, — érett költészetében is különbséget tesz világfájdalom és világ okozta fájdalom között. Épp ezért nem lenne szüksége Tóth Árpád

fejlődését azzal a mértékkel mérnie, mennyire közeledett Ady költészetéhez vagy sem, — annál kevésbé, mert az idézett Adysorok nem jelentik a legszínvonalasabb Tóth Árpádot. Általában eltolódnak az arányok azáltal is, hogy nem egyszer esztétikai értékelés nélkül használja föl érvül közepes és remek versek idézetit.

A 174. lapon Babits egy háborús cikkének a veszélyről szóló fejtegetésére hivatkozva, a fasiszta „vita periculosa” eszményének előlegezését olvassa a *Húsvét előtt* szerzőjének fejére. A feketeingesek kaland-ideológiája és Babits, a következetes polgári humanista, érzelmein átsuhanó veszély ötlet-röppentyűjének semmi köze egymáshoz, — ez a párhuzam fölösleges.

Örömmel olvastuk volna egy-két probléma feloldását, így Tóth Árpád humoros írásainak elhelyezését az életmű egészében, és annak a növekvő transzcendens érdeklődésnek a fölvetését, mely a *Lélektől-lélekig* elválaszthatatlan része. *L. Isten oltó-kése, Uj tavaszig, vagy a hatálig* stb.

ILLÉS ENDRE: KRÉTARAJZOK

Magvető Könyvkiadó, Bp. 1957. 554 l.

Móricz-émlékeinek felidézésekor írta Illés Endre: „Az emberi kapcsolatok legtöbbször megkásásodnak vagy megecetesednek. De a *találkozásokban* nincs semmi romlandó, s talán csak ennyi kell, egy fénylő nyári nap, hogy megérezzük: az írás sohasem fejezheti ki teljesen az író.” S ez a gondolat még sok helyen felbukkan ebben a tanulmánykötetben. Kosztolányi úgy jelenik meg előttünk, mint aki a testi valóság-idézés, a „kacsal emlékezés” érzéki élményeivel igyekszik felnyitni az olvasó előtt a halott író társ életművét. Mikszáth tollbotlását, mely tíz évvel korábban tette Tolnai Lajos halálának dátumát, ilyen kommentár követi: „Egy *tollhiba* milyen híven tükrözi ezt az életet — töményebb ízzel alig lehetne idézni. Mennyire benne van a minden kellemetlen azonnal elhessegető, türelmetlen magyar millenium — nem kívánja hallani prófétáját.” A Nagy Lajos-tanulmányban pedig már közvetlenül szóló gondolat támogatja az egyre határozottabb tanulmányírói magatartást: „az elvi tanulmányt és az emlékezést... *nem szembejordítani* kell egymással. A kettőt közös csatarendbe is lehet állítani... Mert le kell-e írnom a közhelyet: az elvi tanulmány írója nem a Toricelli-úrban dolgozik. Neki is levegőre, oxigénre van szüksége: a valóságra, sok-sok adatra, tényekre s még arra a továbbhullámszóra is, amit a *kortársak élményének*

Végül egy helyreigazítást. Kardos László szerint a költő magyar-francia szakos volt, és csak alapvizsgát tett, mely „a második év végén vált esedékessé”, tehát 1907-ben. Az ELTE bölcsész-kara tanulmányi osztályának törzskönyveiből 3514. sz. alatt és a megfelelő számú irattári anyagból kiderül, Tóth Árpád magyar-német szakos volt, és csak 1913. február 18-án, magyar nyelv- és irodalomból „dicséretes”, németből „jó” eredménnyel tette le alapvizsgáját, noha a törzskönyvi bejegyzés valószínűsíti, már 1907 novemberében jelentkezett a vizsgára.

Az ellenvetések részletkérdésekre vonatkoznak, a monográfia egésze tiszteletre készlet. Ihletett formai elemzése, történelmi és irodalomtörténeti freskólatása, befolyásolhatatlan ítéletalkotása és állandó útkeresése minden bizonnyal a jövőendő Babits- és Kosztolányi-monográfiák mércéje lesz.

Rába György

nevezhetünk; csak így juthat el egy-egy jelenség lényegéhez, ahhoz az *igazhoz*, melyről József Attila írt.”

Ezekben a töredékekben Illés Endre önnön kritikusi törekvéseit is jellemezte. Tanulmányainak nagy részében ő is az ember titkát igyekezett megtalálni, tudva, hogy ennek birtokában az alkotó rejtélyein is átláthat, — s ihletőül mindig valami tapinthatót keresett. Olykor maga a kiválasztott anyag kínálta neki ezt a módszert. Csáth Géza élettragédiája és művészetének elsorvadása között nyilvánvaló az összefüggés. Látható szálak kapcsolják össze a két élményt is, melyet Szomory Dezső emberi és művészi megjelenése keltett: a kritikus emlékeztében önmagától olvad egy képbe a bronzok, selymek, magas, puha keleti szőnyegek, borbékötött könyvek és rejtélyes világítású szobák háttéréből előtűnő alak és az író stílusbravúrája, a tenyésztett, idomított, kifejlesztett csoda, a mesterséges igazgyöngy. De ezt a tapintható réteget mindig megkeresi Illés Endre: akkor is, ha mélyebbre kell érte ásni s ha hollétét csak az ő különös, kritikusi érzékszerve jelzi. Amikor Babits Mihályt, Ambrus Zoltánt, Kosztolányit, Schöpflin Aladárt, Móriczot, Osvátot, Halász Gábort, vagy Szerb Antalt idézi, olyanféle emberi mozzanatokból indul ki, amelyek rokonságban állanak a novella-indító állapotrajzokkal: a kritikus körül fogja az